

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ.
“БАРКАМОЛ АВЛОД” РЕСПУБЛИКА БОЛАЛАР
БАДИИЙ ИЖОДИЁТ МАРКАЗИ

**“ФОЛЬКЛОР” ТЎГАРАГИ УЧУН
ЎҚУВ ҚЎЛЛАНМА.**

(фольклор, фольклор доирачи, фольклор рақс)

ТОШКЕНТ-2012

Муаллифлар:

Э. Исломов. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист

Т. Сапаева. “Наврўз” фольклор рақс тўғараги
рахбари

Ш. Хидоятова “Юлдуз” фольклор рақс тўғараги
рахбари

Такризчилар:

Ш. Шукуров. “Баркамол авлод” Республика болалар
бадий ижодиёт маркази доирачилар фольклор
тўғараги рахбари.

Н. Мадрахимова. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган
артист

Д. Эрматов “Баркамол авлод” Республика болалар
бадий ижодиёт маркази директорнинг маънавий-
маърифий ишлар бўйича ўринбосари

КИРИШ.

“Фольклор” атамаси биринчи марта XIX-асрда тадқиқотчи Вильям Томас томонидан 1846 йилда қўлланилган бўлиб, инглизча folk-халқ, lore-билим, донолик деган маънони билдиради.

“Фольклор” тўғарагига жалб қилинган болалар миллий фольклор халқ рақслари санъати ҳаёти ва ижод йўли билан яқиндан танишадилар.

Машғулотлар амалий ва назарий қисмлардан иборат, амалий машғулотлар кенгрок ўтилади.

Фольклор кўшиқлар ҳар бир туман, шаҳар ҳатто қишлоқларда ҳам ўзининг маҳаллий услубига эга эканлигини назарга олган ҳолда, чуқур ўрганилиб, ундан кейингина саҳналаштириш ишларини бошлаб юбориш керак.

Кўшиқ маъноси ва ҳарактерига мос реквизитларни, бутафорияни ишлатиш катта аҳамиятга эга. Фольклор кўшиқлари ўзининг хилма-хиллиги билан жуда кўп турларга бўлинади. Биринчи ўқув йилида шуғулланаётган дасталар учун болаларга мос меҳнат, фаслий, мавсумий кўшиқларни танлаш мақсадга мувофиқдир. Беш-олтита асар саҳналаштирилганидан кейингина анъанавий, касбий фольклор кўшиқларига қўл уриш мумкин.

Машғулотлар самарадорлигига эришиш учун режалаштирилган асарларингиз саҳнага чиқишидан олдин реквизитларга мос либослар танлаш мақсадга мувофиқдир.

Саҳна ҳаракатларини, кўшиқ матнларини ўқувчиларга тақсимлаётган пайтингизда уларнинг имконияти ҳамда истагини ҳисобга олиш алоҳида ўрин тутди.

Буюк халқимизнинг пурҳикмат нодир асарларини ўқувчи ёшлар қалбига сингдириш, ҳамда ота-боболаримиз эъозлаб келган қадриятларни, урф-одатларини сақланишида, халқ маънавияти ва мафкурасини юқори нуқталарга кўтаришда улуғ мезон вазифасини бажаришда фольклор тўғарагининг ўрни муҳимдир.

Тўғарак фаолиятининг мақсади- ўқувчиларга фольклор кўшиқлари ва уларнинг яратилиш тарихини, фольклор кўшиқларининг турларини, услубларини, намоёндаларини, ҳудудда яшаб ўтган маданият намоёндалари, фольклорга хос бўлган либослар турларини, ҳудудларга хос бўлган миллий рақс йўналишларини: хусусан Фарғона-Тошкент рақс мактаби, Хоразм рақс мактаби, Бухоро рақс мактаби, фольклор кўшиқларида фойдаланиладиган миллий халқ чолғу асбобларини ижро йўллари, ота-боболаримиздан авлоддан-авлодга ўтиб келаётган фольклор кўшиқларини ўргатишдир.

Тўғаракнинг вазифаси -турли мавсум ва миллий маросимларда фольклор кўшиқларини ижро этиш, фольклор кўшиқларида унга хос бўлган либосларни танлаш, фольклорга хос бўлган турли мавсумий ва маросим кўшиқларига хос рақсларини ижро этиш, фольклор кўшиқларида

фойдаланиладиган миллий халқ чолғу асбобларини турли усулларда кўшиқларга мос равишда чалиш малакаларини ҳосил қилишдан иборат.

Тўғаракка етарли жисмоний саломатликка эга бўлган 12 ёшдан 16 ёшгача бўлган ўқувчилар қабул қилинади.

“Фольклор” тўғарагининг ўқув дастури икки йилга мўлжалланган.

Тўғарак аъзолари билимига қўйиладиган Давлат талаблари

Тўғарак аъзолари қўидагиларни билишлари лозим:

фольклор кўшиқлари ва уларнинг яратилиш тарихини;

фольклор кўшиқларининг турлари, услублари, намоёндаларини;

фольклор халқ оғзаки ижодига хос бўлган либослар турлари ва улар орасидаги фарқларни;

фольклорга хос бўлган миллий рақс йўналишларини;

фольклор кўшиқларида фойдаланиладиган доира, чанқовуз, дутор, рубоб, карнай-сурнай, ноғора каби миллий халқ чолғу асбоблари ҳақидаги маълумотларни;

фольклор кўшиқларида фойдаланиладиган доира, чанқовуз, дутор, рубоб, карнай-сурнай, ноғора каби миллий халқ чолғу асбобларини чалиш усулларини.

Тўғарак аъзолари қўидаги кўникмаларга эга бўлишлари лозим:

фольклорга оид мавсумий ва маросим кўшиқларини ижро эта олиш;

фольклор халқ оғзаки ижодига хос бўлган либослар турларини фарқлаш;

фольклорга хос бўлган турли мавсумий ва маросим кўшиқларига хос рақсларни фарқлаш;

фольклор кўшиқларида фойдаланиладиган доира, чанқовуз, дутор, рубоб, карнай-сурнай, ноғора каби миллий халқ чолғу асбобларини турли усулларда чала олиш.

Тўғарак аъзолари қўидаги малакаларни эгаллашлари лозим:

турли мавсум ва миллий маросимларда фольклор кўшиқларини ижро этиш;

фольклор кўшиқларида унга хос бўлган либосларни танлаш;

фольклорга хос бўлган турли мавсумий ва маросим кўшиқларига хос рақсларини ижро этиш;

фольклор кўшиқларида фойдаланиладиган доира, чанқовуз, дутор, рубоб, карнай-сурнай, ноғора каби миллий халқ чолғу асбобларини турли усулларда кўшиқларга мос равишда чалиш.

Ҳар бир халқнинг оғзаки ижоди, ўша халқнинг бўй бастини ва анъаналарини, табиатини рўй-рост акс эттириб турувчи боқий кўзгудир. Биз ана шу кўзгу орқали ҳар бир халқ ўтмишини, бугунини, орзулари ва воситасида оламшумул эзгу ниятлар, одамий ва олабий фазилатлар, ваҳшийлик ва ёмонликка нафрат каби муштарак туйғулар дунёнинг барча халқлари учун азиз ва қадрли эканлигини кўриб, қувонамиз.

Дунё халқларининг оғзаки ижодинини безаб турган, бир-биридан кадимий дoston ва эртақлар, аския ва лапарлар, қўшиқ ва топишмоқлар одамларни, башариятни нурафшон кунлар сари етаклайди.

Маросим музикаси мероси икки турдан-вокал (марсия ва қўшиқлар) ва чолғу (чолғу оҳанглари, усуллар, куйлар)дан иборат. Уларнинг ҳар бир маросимда диний сеҳрловчи, хабар бериш-алоқа қилиш, манфаатдорлик-тантановорлик, эстетик жихатдан аниқ бир вазифани бажаради. Маросим музикаси жанри таркибини аниқлашда маросимнинг фожиавий моҳиятини назарда тутиш лозим, чунки у музика фольклорида реал тарзда намоён бўлади.

Маросим музикаси пайдо бўлишидаёқ, у қандайдир воқеага мўлжалланган ва йилнинг маълум бир кунлари ёки бирор муносабат билан ижро этилган. Маросим музикасида сўз ва ҳаракатнинг мустақкам алоқаси у ёки бу маросим ҳаракатларига мос асарларнинг нафақат мазмунини, балки уларнинг тузилмасини, музикавий-поэтик хусусиятларни, ижро услубини, ижрочилар таркибини белгилаб беради.

Маросим музикасининг маросимдаги ўрни бир хил эмас. Бир томондан, унда маросимларнинг вазифасини бажарувчи асарларни ажратиш мумкин. Масалан, ёмғир чақирувчи “Суст хотин”, “Тасаддуқ”, шамолни чақирувчи “Шамол чақирини” ёки шомон расм русми жо бўлган “Кўчирик”, Ушбу маросимларнинг афсун-сеҳрга мўлжалланиши кўриниб турибди. Ижрочилар руҳларга, табиатга, ҳайвонларга дуохонлик йўли билан мурожаат қилганлар “Суст хотин”, “Шамол чақирини”, “Бадик”, “Куч”, “Хўш-хўш”, “Чой момо” ва бошқалар, ушбу ҳаракатлар уларни тасаввурларича, йил фаслларнинг алмашишига сабаб бўлади. Иккинчи томондан, маросимларда афсунгарлик, манфаатдорликка асосланмаган асарлар ҳам мавжуд эди. Уларни ижро этишдан мақсад-маросим қатнашчисининг содир бўлаётган воқеага муносабатини ифода этишдан иборатдир.

Фольклорнинг мавсумий қўшиқлари марказий Осиё минтақаси халқлари оилавий ва жамоавий байрамларни ўтказишда, деҳқончилик, диний маросимлар вақтида музикадан кенг фойдаланилган. Тўй маросимларида чолғу куйлари, қўшиқ ва рақслар муҳим ўрин тутати. Турли хил тадбирларда болалар қўшиқ ва рақсларидан ўринли фойдаланиш шу тадбирнинг мароқли кечишига, бадий тимсолларнинг аниқ равшан ечимига шароит яратади.

Тўй маросимлари тадбирларига ҳар хил айтимлар ҳам кирган, жумладан, “Келин йиғиси” кўшиқлар тўй маъракаларни, улуғлаш, мадҳиялар, табриклар, панд насихат, алёрлар айтишдан иборат бўлган, улар якка-ёлғиз, мусиқа асбоби билан баъзан усиз гуруҳ бўлиб ижро этилган. Улар орасида барча халқларда оммалашган кўшиқ “Ёр-ёр” дир. У нақорат тўртлик услубида таркиб топган. Тўй маросимларида кўшиқлар воқеа таснифининг ва бадиий ифоданинг зарур воситаси саналган. Улар кўпинча келин ва унинг дугоналари томонидан куёв уйига бориш вақтида жамоавий бўлиб чолғу асбоблари-доира жўрлигида ва чолғу асбобларисиз ёки қарсак чалган ҳолда ижро этилади. Баъзи бир халқларда эркалар томонидан “Ёр-ёр”, каби кўшиқлар чолғу асбоблари жўрлигида ёки дуэт-айтишув шаклида келин ва куёв вакиллари иккита аёллар гуруҳи томонидан ижро этилиши кенг тарқалдики, бу ижроларда маълум маънода қочирим-киноялар акс этади.

Халқ ижоди тушунчаси ғоятда кенг, у фольклор, халқ мусикаси (мусиқа фольклори), халқ театри (томоша санъати), халқ ўйинлари, кўғирчоқ ўйин, халқ тасвирий ва амалий санъатини ўз ичига олади. Фольклор асарлар катта ҳаяжонлантирувчи кучга эга, адабиёт ва санъат учун туганмас манбадир. Инсон нутқи шаклланиши билан оғзаки сўз санъатининг қадимий тур ва жанрлари ҳам қоришиқ ҳолда юзага кела бошлади. Кишилиқ бадиий тафаккурининг турли шакллари ўз ичига олган бу ижод намуналари ибтидоий одамлар маишати ва фаолиятининг барча жиҳатлари билан узвий боғланган бўлиб, қадимий кишиларнинг диний, мифологик ва эътиқодий қарашлари, бошланғич илмий билимлари, табиат ва жамият ҳақидаги тасаввурларини акс эттирган. Бироқ қадимий фольклорнинг бундай намуналари бизгача етиб келмаган. Ёзувнинг юзага келиши натижасида фольклор билан тарихан боғлиқ бўлган адабиёт ҳам пайдо бўлди. Адабиёт ўзининг тараққиёти давомида фольклордан деярли барча эстетик тушунчалар ва поэтик шакллари олди. Сўз санъатининг мустақил тури сифатида фольклор ҳам адабиёт биргаликда ёнма-ён яшаб келди. Фольклор ва адабиёт асарлари яратилган ижтимоий муҳитдаги фарқлар, ижодий жараённинг хилма хиллиги уларнинг ўзларига хос хусусиятларини янада кучайтирди. Натижада фольклор ва адабиёт оғзаки ҳамда ёзма тур сифатида шаклланди ва ривожланди.

Фольклорнинг асосий хусусияти ижодий жараён-яратувчилик ва ижрочилик жараёнинг оғзакилиги ва жамоалиқ характериға эғалиғидадир. Унинг анъанавийлик, ўзгарувчанлик, вариантлилик, оммавийлик, анонимлик каби белгилари фольклорға хос ана шу ижодий жараённинг бош хусусияти доирасида намоён бўлади. Фольклор асари кўпчилик томонидан, аждодлар ва авлодлар алоқадорлиғида яратилган поэтика элементлари, анъанавий услуб воситалари асосида юзага келади, у муайян эшитувчилар гуруҳиға мўлжалланган ва халқ оммаси томонидан эътироф этилгандағина ижтимоий ва тарихий аҳамият касб этади. Фольклор намуналари оғзаки яратилиб, оғзаки тарқалиши, оммавий репертуардан кенг ўрин олишиға поэтик шаклларнинг барқарорлиғи, матндан–матнға ўтувчи умумий ўринларнинг қатъийлашганлиғи, ўхшаш сюжетларнинг кўплиғи имконият яратади. Ҳар

бир ижод ва ижрода анъанавий асардаги айрим унсурлар ўзгаради ёки тушиб қолади. Бундай ўзгарувчанлик ижтимоий-маиший шароит, эшитувчилар талаби, ижодкор салоҳиятига боғлиқ. Лекин ҳар қандай ўзгариш сайқал топган қатъий анъаналар доирасида содир бўлади. Бадиҳагўйлик фольклор асарларининг кўп вариантларда тарқалишига олиб келади. Фольклорнинг жамоалик характери якка ижодчилар фаолиятини инкор этмайди. Истеъдодли ижодкорлар оғзаки анъаналар доирасида уни янада мукаммаллаштирадilar, янгиларини яратадилар.

Қўшиқ, топишмоқ, афсона, ривоят, лоф, латифа, эртак, достон, аския, оғзаки драма ва бошқа фольклорнинг асосий жанрларидир.

Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош ўғли кабилар фольклорнинг халқ оғзаки ижоди, бахши қўшиқчиларининг намоёндаларидир.

Халқ оғзаки ижоди намуналари:

А) қўшиқлар;	Ё) олқишлар;
Б) мақоллар;	Ж) қарғишлар;
В) достонлар;	И) маҳаллий уйинлар;
Г) топишмоқлар;	Й) тез айтарлар;
Д) эртаклар;	К) аскиялар;
Е) лапарлар;	Л) латифалар.

Ўзбек раққосаси, балетмейстер ва педагог Мукаррама Турғунбоева 1913 йилда Фарғонада туғилган. Фарғона билим юртини тамомлагач, 1929 йилда М. Қориёқубов ёрдамида Самарқанд Давлат мусиқали театрининг ёрдамчи труппасига ишга кирди ва театрда сахналаштирилган мусиқали спектаклларда иштирок этди.

Раққоса 1955 йилда Тошкент хореография билим юрти талабаларидан М.Турғунбоева ташкил қилган ва ҳозирги кунда унинг номи билан аталадиган «Баҳор» Давлат рақс дастаси ер куррасининг жуда кўп мамлакатларида бўлиб, ўзбек рақс санъатининг ноёб дурдоналарини намойиш этиб келмоқда. М.Турғунбоева узоқ йиллар раққосалик, балетмейстерликни педагоглик ва тарбиявий ишлар билан узвий равишда олиб бораркан, 1947 йилдан Тошкент хореография билим юртида дарс бериб, қатор истеъдодли раққоса ва балетмейстерларни етишиб чиқишига ҳомийлик қилди. Маъмура Эргашева, Дилафруз Жабборова, Малика Аҳмедова, Раъно Низомова, Валентина Романова, Тамара Юнусова, Равшаной Шарипова, Насиба ва Зиёда Мадрахимовалар унинг муносиб шогирдларидир. Санъаткорнинг ўзбек рақс санъати ривожига хизматлари бир неча бор юксак орден ва медаллар билан мукофотланиб, “Ўзбекистон халқ артисти”, “Халқ артисти” унвонлари ва Давлат мукофотлари (1946, 1951, 1967, 1973) билан муносиб тақдирланган. Етук санъаткор Мукаррама Турғунбоева 1978 йилда Тошкент шаҳрида вафот этди.

Қундуз Миркаримова - Ўзбек раққосаси ва балетмейстери, рақслари нафис ва жозибали, ёқимли ва ўзига хос, қайтарилмас хусусиятлари билан алоҳида ажралиб турадиган, хорижий мамлакатларда ўзбек рақс санъатининг ноёб дурдоналарини намойиш этган Қундуз Миркаримова “Ўзбекистон халқ артисти” ва “Халқ артисти” унвонлари ҳамда Мукаррама Турғунбоева мукофоти, “Дўстлик” ордени соҳибасидир.

Рақсга тушиш, рақсни саҳналаштиришнинг мураккаб ва нозик сирасорини устозлари Мукаррама Турғунбоева, Розия Каримова, Гавҳар Раҳимова, Наталья Губскаялардан ўрганиб, бутун таланти ва ижодий куч-қудратини ишга солиб, устозлари анъаналарини давом эттирди, кўплаб мумтоз, халқ ва ҳозирги замон рақсларини саҳналаштирди.

Қундуз Миркаримова Хитой, Ироқ, Швеция, Норвегия, Финландия, Франция, Италия, Ангола, Мальта, Гвинея, Мозамбик, Тунис, Шимолий Корея, Олмония, Австрия, Польша, Болгария, Чехославакия, Венгрия, Югославия, Руминия, Лаос, Мексика, Испания, Аргентина, Канада, Куба, Греция, Англия, Шотландия, Бразилия, Вьетнам каби хорижий мамлакатларда ижодий сафарларда бўлиб, ўзбек рақс санъатининг ноёб дурдоналарини намойиш этди.

Эргаш Жуманбулбул ўғли 1868 йилда Нурота туманига қарашли Қўрғон қишлоғида туғилган. Шоир ота боболари шу қадар дoston айтишга моҳир эдиларки, уларнинг ижро усулида ўзига хослик Эргаш туғилган қишлоқ номини ўзбек дostonчилигидаги алоҳида мактаб сифатида тан олинисига сабаб бўлди. Эргаш Жуманбулбул ўғли эса бу мактаб номини абадийлаштиришга муносиб ҳисса қўшди. 1875-76 йилларда Жуманбулбул ўғлини қишлоқ масжиди ҳузуридаги мактабга ўқишга беради. Ўқишга бўлган ҳавасини ота Бухоро мадрасасида ўқитади. Натижада, Эргаш шоир ўз давридаги ўнлаб бахшилардан фарқли равишда ўқиш ёзишни ўрганди. Низомий, Навоий, Машраб каби шоирлар асарларини мутолаа қилди, ҳатто кейинчалик мирза котиб бўлиб ишлади.

Эргаш шоирнинг шахсий ҳаётида оилавий мусибатлар кўп бўлди. 18 ёшида унинг отаси вафот этган. Укалари Абдуҳалил, Абдужалил, синглиси Маҳкамой ёш пайтларида дунёдан кўз юмганлар. Шунинг учун шоирнинг термаларида оилавий бахтсизлик ҳақидаги мисралар ижодининг салмоқли қисмини ташкил этади. Хусусан, укаси Абдуҳалил ўлими билан боғлиқ айтган йиғида шундай дейилади

Эмранди танимда жоним,
Ҳазон бўлди гулистоним,
Йиғлашиб ёр-ёроним,
Бемаҳал қуриб бўстоним,
Қўлдан учди бўз тарлоним,

Эшитинглар кадрдоним,
Ёлғиз иним суянганим,
Шунқоримдан жудо бўлдим.

Оилавий қийинчилик ва ташвишлар бахшининг умр бўйи Самарқанд, Зарафшон атрофида қишлоқма-қишлоқ достон, терма айтиб юришга мажбур қилди. Аммо шу билан бирга бу муттасил сафарлар уни одамларга танитди, машҳур бахши сифатида ном қозонишга олиб келди, бахшилиқ санъатининг мукамал эгаси, устоз шоир бўлиб етишишига сабаб бўлди. Эргаш шоир умри давомида яна ўқитувчилик, деҳқончилик билан шуғулланди. Ҳаётининг сўнгги йилларида асосан достонларни ёздирди, достон айтди, термалар яратди. Эргаш Жуманбулбул ўғли Равшан Кунтуғмиш достонларини ана шундай мухаббат билан ижро этган. Шунингдек бахши Алпомиш, Қундуз билан Юлдуз, Далли, Хушкелди, Авазхон, Хасанхон каби ўнлаб достонларни мароқ билан ижро этган.

Шоир ижодига хос хусуиятлардан бири ижросидаги достонларнинг сюжет ва композициясидаги мукамаллик эди. Ёзма адабиёт намуналаридан яхши хабардор бўлгани сабабли бахши Алишер Навоий достонларидаги мукамалликни оғзаки ижодга татбиқ этади.

Профессор Ҳоди Зарифов шоир ҳаётининг сўнги ҳақида ҳикоя қилиб, бахши ўз юртига бориб, бир қатор қўлёзмаларни топмоқчи бўлганини, янги янги термалар, достонлар айтиб беришга ваъдалар қилганини ёзади. Бироқ оғир касалликдан шоир 1937 йил 12 май куни вафот этади. Зукко бахшидан қолган бадий мерос бугунги кунда юртимиз келажаги учун хизмат қилмоқда.

Фозил Йўлдош ўғли 1872 йилда Самарқанд вилояти, Булунғур туманига қарашли Бўдана ҳудудидаги Лойқа қишлоғида туғилди. Унинг оиласи асосан деҳқончилик, қисман чорвачилик билан шуғулланарди.

Тақдир Йўлдошни жуда ёшлигидан синовдан ўтказа бошлади. 1877 йилда 5 ёшли Йўлдош отасидан етим қолди.

Қайта-қайта бахшилар даврасида иштирок этиш эса кўп ўтмай ўз даврининг энг машҳур устоз бахшилардан Йўлдошбулбулнинг эътиборини ўзига тортди. Ёш ижрочи ўз устози ва ҳамюртларидан қирқдан ортиқ достонни ўрганди, ижод этди. Йўлдошбулбул ўз шогирди Фозил Йўлдош ўғлини бахшилиқнинг катта синовидан ўтказди.

Фозил шоир достонида кўрган кечирган азоб уқубатларини оддий халқ тилидан содда ва раван тарзда ифода этган. У “Алпомиш”, “Ёдгор”, “Ширин билан Шакар”, “Муродхон”, “Рустамхон” каби достонларнинг моҳир ижрочисидир.

Ҳар бир инсон болалигидан бошлаб ўзи билмаган ҳолда катта одамларнинг эътибори қаратилган мўъжизавий мавжудотга айланади. Катталар унга исм қўядилар, бешикка берадилар, аллалар айтадилар, қўлчаларига овоз чиқарувчи ўйинчоқлар тутқазишади. Бир оз гап эшитадиган бўлгани заҳоти овунмачоқлар айтишади. Кейинчалик эса фарзанд топишмоқлар, эртақлар, қўшиқлар оламига кириб халқ расм – русумлари, оғзаки ижоди оғушида улғая боради.

Халқ қадим замонлардан фарзандларнинг маънавий ва жисмоний тарбиясига алоҳида эътибор билан қараган. Агар аллалар, эртақлар унинг маънавий дунёсини бойитса, турли ўйинлар: қувлашмачоқ, бекинмачоқ, чиллак, варрак учириш кабилар жисмонан чиниқтирган. Ёш болалар алоҳида эътиборга лойиқ халқларда эса улар учун махсус сўз намуналари яратилган. Ўзбеклар ана шундай халқлар қаторидан муносиб ўрин оладилар. Тез айтишлардан тортиб аллаларгача, топишмоқлардан тортиб санамачоқларгача бевосита ёш авлод тарбиясига бағишланган болалар фольклори жанрларини, намуналарини ташкил этади.

Ўзбеклар болалар фольклорига оид асарларни бир неча асрлар олдиноқ ҳозирги замон педагогикаси талабларини ҳис этгандек яратганлар. Аслида халқ бу талабларни ўзича ҳисобга олган. Педагогика фани эса уларни кейинчалик кашф қилган. Хусусан болалар учун яратилган асарларнинг тили содда, мазмуни эса эсда қоладиган бўлиши лозим. Шунингдек бу асарлар албатта тарбиявий аҳамият касб этгани ҳолда, болаларда, халқига, ватанига, қадриятларига, аجدодларига ҳурмат руҳини шакллантириши керак. Бундай намуналар фарзандларимизнинг маърифий озукаси ҳисобланади. Ўзининг йиртқичлигини, тулкининг айёрлигини улар дастлаб ўзларига аталган эртақлардан билиб оладилар. Айни пайтда, бундай асарлар болада гўзалликка интилиш туйғусини уйғотишга ҳам мўлжалланган бўлади.

Маҳаллий услублар. Маҳаллий услубда ижро этишда ҳудудга хосликга амал қилинади. Қўшиқлар ва ҳаракатларда шевага хос сўзларни ишлатиш, қўшиққа ва маҳаллий услубга хос бўлган рақсларни саҳналаштириш, маҳаллий либосларни танлаш, либослар турларини ажрата олиш, меҳнат кийимлари, байрам ва сайл кийимлари, мавсумий кийимлар орасидаги фарқларни билиш ва таҳлил эта олиш тавсия этилади.

Сурхондарё кушонлар Бақтерияси даврига хос қадимий маданият унсурларини ўзида сақлаб келаётган этнофольклор ҳудуд ҳисобланади. Бу воҳада туркий ва эроний халқлар тарихи ҳамда маданияти чатишиб кетган.

Шунинг учун аҳолисининг асосий қисми ўзбек ва тожик тилларида бемалол гаплашади. Бу эса халқ ижодиётида ҳам маълум даражада акс этади. Сурхондарё санъати, урф одатлари ва моддий маданиятида қадимий сўғд, туркий ва шарқий эрон халқлари этномаданиятини ўзаро чатишуви сезилади.

Бу анъана ва одатлар, фольклор жанрлари ва уларнинг ижроси, мусика, рақс, тасвирий ва амалий санъат кабиларда кўринади.

Сурхондарёнинг халқ мусикий ижодиёти этноснинг ижтимоий-маиший, ижтимоий рухий хусуиятларга боғлиқ ҳолда асрлар оша шаклланиб келган. Кўпгина халқ кўшиқлари, айтишувлари, лапарлари, мотам кўшиқлари ва чолғу куйлари халқ урф одатларига боғлиқдир.

Мусикий ижод воҳанинг барча туманларида кенг тарқалган урф одатлар (мавсум, тўй, мотам, диний,) бешикка солиш, меҳнат, баъзан тарихий ва маиший мавзулар билан боғлиқ кўшиқлар ижод қилинган. Терма, кўшиқ, лапар, ялла ва ашула каби махсус кўшиқ жанрлари ҳам кенг тарқалган.

Воҳанинг ўзига хос этник таркиби мусикий фольклорнинг айрим тур ва жанрларига маълум даражада таъсир қилган. Кўпчилик туманлар ва айрим қишлоқларда маросим ва меҳнат кўшиқлари асосий ўрин тутди. Уларда тўй тантаналарида сурнай ва доира жўрлигида мусикалар янграйди. Айрим туманларда эса ўзигагина хос кўшиқ турлари ва жанрлари мавжуд. Хусусан, Бойсун тумани қишлоқларида касалликни ҳайдаш билан боғлиқ сўфийлар урф одатларига хос “жаҳр” кўшиқлари сақланиб келади. Жаҳр кўшиқлари кучли ҳиссиёт –жазава билан, чолғу асбоблар жўрлигисиз Қуръон суралари ва Аҳмад Яссавий шеърлари айтилган ҳолда ижро қилинади.

Меҳнат ва мавсум-маросим билан боғлиқ, кўш ҳайдаш, шох мойлаш, экин экиш, ҳосил йиғиш, уни янчишга бағишланган кўшиқлар қадим замонлардан мерос бўлиб келади. Бундан кўшиқлар асосан, мусикий асбобларсиз, кўтаринки кайфиятда, эркаклар томонидан ижро этилади. Мавсум маросим кўшиқлари ҳозир ҳам ижро этилади. Ёмғир чақириш билан боғлиқ, кўпчилик томонидан ижро этиладиган “Суст хотин” кўшиғи шулар жумласидандир. Мавсум маросим кўшиқлари ичида Наврўз байрами билан боғлиқ “Бойчечак”, ”Йил боши”, “Наврўз келди” каби кўшиқлар қувноқ оҳанги билан диққатни жалб этади. Бу кўшиқлар халқ мусикий ижодининг ўзига хос шакли ҳисобланади. Уларнинг илдизи узоқ ўтмишга бориб тақалади. Қадимда кишилар бир-бирини табриклаш, қутлаш билан боғлиқ кўшиқлар яратишган. Улар фольклорнинг ибтидоси ҳисобланади. Мусиқа стилистикасида оташпарастлик даврида янги йилни нишонлаш маросими билан боғлиқ унсурлар сақланиб келмоқда. Маросимлар, мавсум муддатлари, ижро усули ва хусусиятлари шундан далолат беради.

Муайян меҳнат жараёнлари билан боғлиқ кўплаб меҳнат кўшиқлари яратилган. Бойсунда ҳозир ҳам омоч билан ер ҳайдалади. Қўл тегирмон, ёрғичоқ, сув тегирмони, мойжувоз ишлатиб келинади. Аёллар сигир, эчки, қўй соғиш чоғида ижро этадиган “Хўш-хўш”, “Турей-турей”, ”Чурей-чурей” каби жозибали оҳангли кўшиқлар жуда қадимийлиги билан ажралиб туради. Тўқиш, жунга ишлов бериш ва қўл тегирмони ишлатиш пайтида ижро этиладиган “Чарх”, ”Ёрғичоқ”, ”Ўрмак” кабилар ҳам аёллар кўшиғи ҳисобланади. Бир қатор меҳнат ва мавсум кўшиқларини ўз йўналишига кўра тотемизм ва шаманизм билан боғлиқ, оташпарастлик, анимистик афсун, сеҳр жоду кўшиқлари қаторига киритиш мумкин. Улар Сурхондарё воҳасининг

кадим тарихи билан боғлиқдир. Бу кўшиқларда табиат қудрати, афсонавий мавжудотлар мадҳ этилади.

“Жаҳр”, “Садр” каби турли йиғинларда ижро этиладиган кўшиқлар бахшиёна оҳангда кучли ҳаяжон билан куйланади. Қатъий оҳанг мазкур кўшиқларнинг мусикий жиҳат ўзига хослигини белгилайди. Муайян бир касб ва ҳунар билан боғлиқ “Новвойлар кўшиғи”, “Зан-зан”, “Хавор-хавор”, “Тегирмон кўшиғи” каби меҳнат кўшиқлари ҳам қадимий илдизга эга. Айрим туманларда “Баҳор келди”, “Турналар келди”, “Қор ёғди” каби лирик мавсумий кўшиқлар ҳам кенг тарқалган.

“Йиғи”, “Йўқлов”, “Овоз солиш”, “Овоз бароварди”, “Нола” каби мотам кўшиқлари ҳудуд аҳолиси орасида ҳозир ҳам қўлланиб келинади.

Уларни одатда, аёллар фақат мотам маросимларида эмас, балки бошқа қайғули воқеалар муносабати билан ҳам аламли оҳангда ижро этади.

Бадиҳа тарзида, чолғу асбобисиз, фақат аёллар ижро этадиган “Алла” кўшиғи алоҳида қатламни ташкил этади.

Мусиқа тўй тантаналари жараёнларида ҳам муҳим ўрин тутати. “Ёр-ёр”, “Ўлан”, “Ал муборак”, “Тўй муборак”, “Келин салом” ёки “Ҳазор али” каби кўшиқлар шулар жумласидандир. Сурхондарёнинг айрим туманларида ўтказиладиган тантаналар чангқобуз ёки доира оҳанглари жўрлигида ўтказилади. Бахшилар томонидан ижро этиладиган достонлар тўй тантаналарида муҳим ўрин тутати. Халқ сайиллари ёки мавсумий тантаналар чоғида дорбозлар масхаробозлар чиқишлари кураш кўпқари ёки улоқ мусобақалари ўтказилади. Шунингдек воҳадаги сайил ва тантанали маросимларда овчилик удумлари чорвачилик халқ ҳунаромандчилиги билан боғлиқ болалар ва катталар турли ўйинлари оммалашиб кетган.

Сурхон рақсига хос ҳаракатлардан ташкил топган эркаклар ва аёллар рақслари ҳам алоҳида эътиборни тортади. Бойсун рақслари айниқса кенг тарқалган. Айниқса “Қошиқ ўйин” “Қайроқ ўйин” каби аёллар рақслари ўзининг жозибаси билан диққатни жалб этади. “Сарбозча”, “Қилич ўйин” каби эркаклар рақслари ўзининг жанговар хусусияти билан ажралиб туради.

Сурхондарё эпик халқ ижодиёти ранг баранг жанри мавзуси тасвир имкониятлари ва ижро усуллари кенглиги билан ўзига хосдир. Воҳа эпик халқ ижодиёти ўзига хос маҳаллий услубга эгалиги билан ҳам ажралиб туради. Халқ оғзаки ижодининг умрбоқийлиги унинг халқ томонидан доимий эъзозланиши билан белгиланади.

Инсониятнинг асрий орзуси айниқса қаҳрамонлик эпосида ёрқин акс этади. “Алпомиш” достони худди шундай ўлмас адабий обидадир. “Алпомиш” достони айнан Сурхондарёда 1926-1929 йиллардан Абдукарим бахшидан ёзиб олинган. Унинг оммавийлиги ва кадрлилиги шундаки бу асарда эзгуликнинг ёвузлик устидан ғалабаси ҳақиқат ва инсонпарварлик каби азалий мавзулар акс этган.

Сурхондарё эпик бахшилар мактаби қатор маҳаллий мактабларга бўлинади. Достон ва термалар бахшилар томонидан дўмбира жўрлигида айтилади. Достонлар ижроси соҳасида Шеробод-Бойсун, Денов, Қумқўрғон каби бахшичилик мактаблари алоҳида ажралиб туради. Ҳозирги пайтда

Ўзбекистон халқ бахшилардан Шоберди Болтаев Хушвақт Мардонқулов кабилар ижрочилик анъаналарини давом эттириб келмоқда.

Сурхондарё мусиқасида торли пуфлаб чалинадиган ва зарбли чолғу асбобларининг деярли барча турлари мавжуд. Археологик қазилмалар чоғида топилган чолғу асбоблари орқали бу чолғу асбобларининг қадимий кўринишлари тўғрисида ҳам тасаввур ҳосил қилиш мумкин. Сурхондарё жанубидаги Айритом қишлоғидан топилган уч жуссали ҳайкалчанинг ҳар бирининг кўлида уч хил чолғу асбоби акс эттирилган. Сурхондарёда дўмбира дутор, калта дутор, чилтор, рубоб, қобуз ва ғижжак-чангқобуз каби торли сурнай, чўпон най, гажир най, най, най шувуллак, сибизға, қамиш най каби пуфлаб чалинадиган, доира, ноғора, зилбом, дўл ёки довул каби зарбли мусиқа асбоблари кенг тарқалган. Бу асбоблардан ҳам якка ҳам жамоа ижроларида кенг фойдаланилади. Бу ерда дўмбира бахшилар чолғуси сифатида чангқобуз ва доира аёллар чолғуси сифатида кенг оммалашган.

Қадимий кўшиқ ва куй рақс дostonлар фақат халқ ёдидагина яшамаяпти. Улар “Шалола” халқ ансамбли “Бойсун”, “Кўнғирот” фольклор ансамбллари “Қуралай” болалар фольклор-эстрада ансамбли каби жамоалар репертуарига ҳам киритилган.

Кўшиқ-кишилар тарихи ҳаёти ва маиший турмуши уларнинг орзу ва умидлари дунёқараши ва руҳияти ифодасидир. Ҳозирги пайтда воҳадаги ансамбллар республика миллий кўшиқчилик анъаналарини хусусан Сурхондарё мусиқа фольклорини асраш юзасидан катта ишларни амалга оширмоқда.

Бухоро фольклор кўшиқлари.

Бухоро фольклор кўшиқларининг ижро этилиш йўли, унинг ижодкорлари.

Яллалар ижро йўллари. Бухоро усулида ижро этиш услублари. Кўшиқ матни, кўшиқдаги ўз шевасига хос сўзлар ўрни ва уларнинг ишлатилиши. Кўшиқни аудио тасма орқали эшиттирилади. Кўшиқ матни. Саҳналаштириш. Бухоро болалари фольклорини ижро этиш, унга хос бўлган рақсларни ижро этиш.

Ёр-ёр денглар кудолар, келин келди ёр-ёр.
Келайдигон шу келин бахтли бўлсин ёр-ёр.
Олтин билан кумушдан рахти тўлсин ёр-ёр.

Ассалому алайкум келинжон, шундай келган қарамли султон.
Хуш келибсиз ана манзил, ана жой.

Қаъбада кўрдим юзингни, қибадан қилдим тавоб.
Икки қошингни ораси ой била обтоб.

Нури дийдам сарварим хуш келдингиз,
Йўли ироқиздайдим.
Ой юзизни кўргали мен иштиёқиздайидим.

Келин ўтирсалар уйни бердик,
Ўтирмасалар тўрни бердик.
Унга ҳам ёқ десалар,
Қафасда сайраган булбулни бердик.
Унгаям кўнмасалар,
Қозикда кишнаган дулдурни бердик.
Унгаям кўнмасалар,
Шунай жононга, ўтирган киявни бердик.

Қизнинг онаси:

Энди чикиб кетарсан, иложинг ёқ ёр-ёр,
Хизматимда бор эдинг, жоним қизим ёр-ёр.
Жоним қизим бўйлорингдан айлонайин ёр-ёр,
Оғоларинг буқчангни туғишдилар ёр-ёр.
Сани олиб кетишга юзландилар ёр-ёр.
Нури дийдам, мунисим, жоним қизим ёр-ёр.
Борган еринг боғ ила бўстон бўлсин ёр-ёр.
Олтин билан кумушдан бахтинг тўлсин ёр-ёр.
Ёр-ёр денглар қудолар, келин келди ёр-ёр.
Келайдигон шу келин бахтли бўлсин ёр-ёр.

"Бухоро мавригиси"нинг

ўзбекча варианты

Дилбарим уйғонмади деб шубҳаланма кўзларим,
Уйғониб юпқа томоққа бокса маржондан.

Сен эй Лайлидек, Раънодек
Ажойиб дилраво дерлар.
Мани Мажнуни шайдодек
Кўйингда бир гадо дерлар.

Кеча-кундуз эшигингда,
Фироқу нолалар қилсам.
Ки ҳар чи не наво қилсам,
Ҳанузам бе наво дерлар.

Юриб сўрдим табиблардин,
Бу дардимга даво борми
Табиб айтурки, эй нодон,
Бу дардни бедаво дерлар.

Қани Лайли, қани Мажнун,
Қани Ширин билан Фарход,
Улар ўтди бу оламдин,
Бу оламини бедаво дерлар.

Ҳей, ёринг мани ёринг мани,
Ёри вафодоринг мани эй.
Хаста ғуломинг бўлайин,
Сочингга банди бўлайин.

Сочинг белингга тушган эй,
Белбоғинг ерга тушган эй.
Қошинг камонга тушган эй,
Жоним нишонга тушган эй.

Чақ чақи дандонат занад,
Бақ бақи дандонат занад.
Ҳамтў равам да пешатон,
Чақ чақи дандонат занад.
Аз ғаматон мурам мани,
Бақ бақи дандонат занад...

(Бухоро. Ғиждувон шаҳри, фольклор шайдолари Бақоев Насриддин ва Бақоева Истат опа ёрдамида ёзиб олинди)

Мавсумий қўшиқлар.

Фолклор қўшиқларининг халқ сайилларида куйланиши, уларнинг меҳнат қўшиқлари, фаслий қўшиқлар ва мавсумий қўшиқларга бўлиниши.

Қўшиқларда халқнинг орзу-истакларини баён этилиши, рағбатлантирилиши, бахт ва қувончни тараннум этилиши, меҳнатга иштиёқни ошириш. Мавсумий қўшиқларини ва унга хос бўлган рақсларни ижро этиш.

Эрта билан тураман

Эрта билан тураман, наҳори нашта-ё, наҳори нашта,
Ўн қўлимда игнаю, тиззамда кашта-ё, тиззамда кашта.
Бориб айтинг ўша қалами қошга-ё, қалами қошга,
Ҳо, бораверади-келаверади, ваъдаси бошқа-ё, ваъдаси бошқа.

Эй нозли ёрим, кўзи хуморим,
Меҳр билан менга қаранг, вафоли ёрим-о, вафоли ёрим.

Ўйинга тушган укамнинг нози чиройли-га, нози чиройли,
Ўнг юзига ярашган холи чиройли-га, холи чиройли.
Ўнг юзига ярашган холи бўлсачи-ё, холи бўлсачи,
Ҳо, савлатига ярашган ёри бўлсачи-ё, ёри бўлсачи.

Ей нозли ёрим, кўзи хуморим,
Меҳр билан менга қаранг, вафоли ёрим-о, вафоли ёрим.

Доира дум-дум

Доира дум-дума, баҳори мавсум-а,
Келса баҳор гулғунчалар қилар табассум-а.

Юрак дук-дук уроди ёр олдига боргани,
Сўзи учун бораман-о, дардга даво олгани.

Доира дум-дума, баҳори мавсум-а,
Келса баҳор гулғунчалар қилар табассум-а.

Кўринг юқори тоғда кеча-кундуз ёғар қор,
Айрилиб кетай десам-о кичикликдан севган ёр.
Доира дум-дума, баҳори мавсум-а,
Келса баҳор гулғунчалар қилар табассум-а.

Суст хотин

Суст хотин, сузма хотин,
Кўланкаси майдон хотин!

Ёмғир ёғдир, ҳўл булсин,
Еру жаҳон кўл бўлсин.
Майсалар қулоқ ёзсин,
Суту қатик мўл бўлсин!

Суст хотин, сузма хотин,
Кўланкаси майдон хотин!

Ёмғир ёғдир, кўк бўлсин,
Қурғоқчилик йўқ бўлсин.
Арпа буғдой бош тортсин,
Кайвонилар ош тортсин.

Суст хотин, сузма хотин,
Кўланкаси майдон хотин!

Ёмғир ёғдир, ҳўл бўлайлик,
Биз ҳам сенга жўр бўлайлик.
Кўкламда ўйнаб–кулиб,
Ҳам шўху ҳам зўр бўлайлик.

Суст хотин, сузма хотин,
Кўланкаси майдон хотин!

Ёмғир ёғди, дўл бўлди,
Еру жаҳон ҳўл бўлди.
Шафтолилар барг ёзди,
Дунё тўла гул бўлди.

Суст хотин, сузма хотин,
Кўланкаси майдон хотин!

Топишмоқ ва тез айтиш қоидалари.

Тўғарак аъзоларига топишмоқ, тез айтишлар ва сўз ўйинлари.

Топишмоқ ва тез айтиш. Тез айтишлар ҳамда уларнинг кичик ёшдаги болалар тили ва тафаккури тараққиётида тутган ўрни. Ҳар бир минтақадаги тез айтиш турлари. Уларнинг юзага келиш сабаблари. Айрим ҳудудларда “қ” товушининг, баъзиларида “ра” қўшимчасининг, бошқа бирларида эса, “ў” товушининг айтилишидаги ўзига хосликлар тез айтишга мўлжалланган айтимлар таркибини белгилашда катта аҳамият касб этиши.

 Юради, ле к жойидан, Бир қадам жилган эмас. Егасидан бесўроқ, Бирор иш қилган эмас. Уч хил тури бор унинг Ҳоҳи деворга осинг. Ҳоҳи қўлга тақингу, Ҳоҳи чўнтакка солинг. Гар ишин кузатсангиз, Биласиз бу бир сан'ат. Вақтни қайдан биласиз, Агар бўлмаса, (соат)	 Япроқлари шилдираб, Шўх-шўх қарсак чалади, Ҳар фасл либос кийиб, Атласдек товланади. Ҳам мевалар беради, Чирой қўшар борлиққа. Ҳам ҳавони тозалар, Негиз бўлар соғлиққа. Тополмай бўлма карахт, Борлиқ ФАРЗАНДи – (дарахт)	 Мўъжаз тахта устида, Рақиблар жанги кетар. Роса дона суришиб, Ақллироғи ютар. Оқ-қора катакларда Гўё ҳаёт ва мамот. Жуда қадимий ўйин, Номини билсанг, (шахмот)
Чизикчали бор тўним, Яшилдир менинг пўстим. Яшилдир менда камзул, Ичим еса қип-қизил. Қора, кичик уруғим, Ёзда отар палагим. Топа олдингми хануз, Айт-чи, номимдир (тарвуз)	 Ёшлигимда ям-яшил, Бўламан мен довучча. Болалар теришади, Тўлдиришиб ховучга. Сабр қилинг озгина, Тош отиб, қилманг зўрлик, Яна бироз кутсангиз, Пишади ширин (ўрик)	 Думалоқман, оловранг, Ичим еса оппоқ ранг. Артсанг, кўзинг ёшлайман, Таомга йўл бошлайман. Микробларни йўқотаман, Йўталга асқотаман. Чесноқка етма қиёс, Дейдилар аччиқ (пиёз)
 Мен ўхшайман қозиққа, Зарурман ош - озиққа. Қизил, сариқдир тилим, Яшил рангли кокилим. Кимнингки бўлса лафзи, Топсин, менинг исим (сабзи)	 Тонгда тушиб уйғотар, Дов-дарахтни яйратар. Иллатларни йўқ қилар, Хастага малҳам бўлар. Кексаларнинг ҳузури, Фойдали қуёш (нури)	 Ўзим қизил, кичикман, Қўп фойдали меваман. Шамоллашга давоман, Иссиқни тушираман. Йесанг, дард бўлар унут, Дейдилар, қора (шотут)

 Кичкина, думалоқман, Митти ё каттароқман, Номим кўпдир ва тайин, Кишмиш, Чарос, ҳусайин. Топа қол, йетди кўзим, Айтақол, номим (узум)	 Баҳор келиши билан Очаман ўз гулларим. Бўлса агар фасли ёз, Бераман зўр ҳосилим. Мевам сариқ, қизилдир, У жудаям шириндир. Қани топ-чи китобхон, Менинг исмим (гилосхон)	 Хўб мазали меваман, Бол йиғишни севаман. Менинг турим икки хил, Тукли, туксиз - луччақдир. Йесанг-чи, чиқар боли, Номим дерлар (шафтоли)
Қишнинг эрка ФАРЗАНДИ, Заминга бўлди меҳмон. На зар, на парга ўхшар, Табиат унга мезбон. Қўлингизда тутсангиз, Айланар сувга дарров. Болаларнинг қувончи Ортади, гар ёгса (қор)	Дум-думалоқ, яшилман, Шўртанг, ҳамда нордонман. Довуччага ўхшайман, Ёз фаслида пишаман. Мевалар ичра мен хон, Номим эрур (кўксултон)	 Мен қизилман, думалоқ, Гапимга сен сол қулоқ. Кичиккина шапка бор, У ҳатто ўзимга тор. Ичим тўла доналар, Есанг, нафсинг қонадир. Пўчоғимда малҳам бор, Мени дейишар (анор)
 Сариқдирман, чўзинчоқ, Қоматимга сен бир боқ. Мен-чи, ёзда пишаман, Ҳаммага хуш ёқаман. Ўзим жуда ширинман, Сариқ ёки яшилман. Еявер, мен жуда пок, Гар танисанг, номим (нок)	 Мазали, тилёарман, Мен кўнгилни оларман. Айни ёзда пишаман, Сўнг бозорга чиқаман. Чаққон менинг бозорим Яхши кетар савдоим. Гапни чўзмайман бугун, Менинг номимдир (қовун)	 Гилосхонга мен сингил, Билмасанг, энди билгил. Мен гилосга ўхшарман, Ундан кечроқ пишарман. Хўб фойдали меваман, Камқонликка давоман. Есанг, фойдали қанча, Айтайин, исмим (олча)
 Менинг юзим қип-қизил, Ба'зида еса сарғиш. Ба'зида-чи мени йеб, Мустаҳкам бўлади тиш. Менда витамин кўпдир, Хосиятим сўзлай бир. Мени йеб, ишдан толма, Дейишар, номим (олма)	 Сиёҳранг ё оч кўкман, Ширин, нордон мев--аман. Ҳоҳласанг мени йемоқ, Даркордир аввал ювмоқ. Менман мевалар зўри, Номим-чи, топ (олхўри)	 Таърифин қилсак агар, Қовоқнинг қариндоши, Пишишда жуда илғор, Ҳам қовуннинг қондоши. Палақдан узсанг агар, Ҳиди оламини тутар. Мўжазгина гавдаси Барчага озиқ бўлар. Топмасанг, бўлма ҳалак, Ширингина (ҳандалак)

Тез айтишлар.

Халқ оғзаки ижоди турларидан бири бўлмиш тез айтиш айрим нутқ товушларининг кўп қайтарилиши ёки товушларнинг сўз ва иборалар таркибида талаффузни қийинлаштирадиган даражада мураккаб жойлашишига асосланади. Айниқса, бу иборалар тез айтилаётган пайтда, айтувчи бу мураккаб товушларни талаффуз қила олмасдан адашиб кетиши билан қизиқарлидир.

Кўкчанинг кўчаси кечгача гавжум.

Бобо, бобо қорбобо,

Бобо, бобо қорбобо, боғ-роғларга боқ бобо.

Белбоғини белга боғлаб

Белбоғини белга боғлаб, боғбон бобо бокқа борди.

Қизик, қизил чизик чиздик, қизик, қизил чизик чиздик.

Дўмбоққина дурдона, Нурунага дугона.

Какку какликка кўк кўйлак тикди.

Қумрининг кўғирчоғи қимирласа қикирлар.

Саватдаги сарик сабзи сарғайибди сўлибди

Саодатчи сабзиларни сувга солиб кўйибди.

Гулнор гулзор оралаб, гулларни саралади.

Тепдим теракка чиқдим,

Тепдим теракка чиқдим,

Тепдим теракка чиқдим,

Тепдим теракка чиқдим....

Той-той укажон.

(Эркалама қўшиқлар туркумидан)

Той-той укажон той-той,
Ширин эркатои укам.
Той-той укажон, той-той,
Юмшоқ сари мой укам.
Ўзимнинг шу ой укам
Той-той укажон той той

Нақорат

Анди бора, анди бор,
Лабида шакар қанди бор.
Той – той укажон той-той .
Шундай асал боланинг,
Мендай жигар банди бор.
Той-той укажон той-той.

Нақорот.

Ҳар бир босган изингдан,
Гуллар унсин жон укам.
Той-той укажон той -той
Ҳар бир босган қадминг.
Бахт келтирсин жон укам,
Жоним укажоним, укам.

Нақорат

Andantino *Toy - toy ukajon*

tuy - toy u - ka jon
toy - toy di - an bi - ka toy u - kam
tuy tuy u - ka jon tuy tuy yum - shog sa - ri
mey - u kam o - zimning shu oy u - kam
tuy tuy u - ka - jon toy - toy an - di to - ra
an - di bor la - bi - da sha - kar qan - di bor
o - zim ning shu oy u - kam shum - day a - sal
bo - la ning min - day ji - gar ban - di to - ra
tuy tuy u - ka - jon tuy tuy toy - tuy u - ka - jon
toy toy har bir bos - gan i - zing - dan
gul - lar un - sin jon u ka mey yum - shog sa - ri
mey u - kam har bir bos - gan qa - da ming

baht kel ti - r - sin jon u ka mey jon u ka jon
toy toy

Десам-чи хой десамчи.
(Эркаланма қўшиқлар туркумидан)

Десамчи, ҳо десамчи,
Чорбоққа гул эксамчи.
Седанали нонни,
Қаймоқ билан есамчи.

Гул экдимо, гул экдим,
Гулим ғунчалаб қолди.
Бунча ширин бўларкан-э
Мени ачомлаб олди.

Нақорот.

Садқа бўлай сўзингга,
Парвонаман ўзингга.
Еру-қўкка ишонмайман,
Хас тушмасин кўзингга.

Нақорот.

Vivo Desamchi ho desamchi

de-sam-chi ho de-sam-chi char-voj-ga gul
ek-sam-chi se-da-na-li no-ni-ni
gay-mog bi-lan yo-sam-chi gul ek-dimu
gul ek-dim gu-lim gun-cha-lat gul-ek-dim
gun-cha shi-zin bo-rar-ka-no me-ni a-cho-m
lat-ek-dim de-sam-chi ho de-sam-chi
char-voj-ga gul ek-sam-chi se-da-na-li
no-ni-ni gay-mog bi-lan yo-sam-chi
sad-ga bo-lay so-zing-ga par-vo-na-man
o-zing-ga yo-ni kek-kei i-shon-may-man
xas tush-ma-sin ko-zuy-gu de-sam-chi ho
de-sam-chi char-voj-ga-gul ek-sam-chi
se-da-na-li no-ni-ni gay-mog bi-lan
yo-sam-chi toy toy nit

Лайлак келди ёз бўлди
(Фаслий кўшиқлар туркумидан).

Тақир-тақир, тақир-тақир.
Кўшиқ айтади лайлак.
Лайлак келди, ёз бўлди.
Қаноти қоғоз бўлди.
Лайлак боради тоққа,
Қулоқларида ҳалқа.

Нақорот.

Ҳалқани об қочайлик,
Эл бошига сочайлик.

Нақорат.

Лайлак баландроқ учсин,
Ҳалқим муродга етсин.

Нақорот.

Barkor termalari.

ta-gir ta-gir ta-gir tag qo-shig ay-ta
di lay-lak lay-lak kel-di yoz bol-di
qa-no-ti qo-goz bol-di ta-gir ta-gir
ta-gir tag qo-shig ay-ta di lay-lak
lay-lak ko-ra-di toq-ga au-ya-la-ri
qo-shig ay-ta di lay-lak hal-qa-ni-ob
qo-shay-lil el ko-shi-ga so-chay-lil
ta-gir ta-gir ta-gir tag qo-shig ay-ta
di lay-lak
da hal-ga ta-gir ta-gir ta-gir tag

Читти гул-а,читти гул.
(Болалар кўнгилочар ўйин
қўшиқлар туркумидан)

Читти гула читти гул,
Ҳа-ю читти гул .
Чучвара қайнайдия,
Ҳа-ю читти гул.
Қозонда ўйнайди-я
Ҳа-ю читти гул
Ачам бизга бермайдия,
Ҳа-ю читти гул.
Об қочамиз билмайдия,
Ҳа-ю читти гул.
Читти гул-а читти гул,
Ҳа-ю читти гул.
Гул яхши-ю,гул яхши,
Ҳа-ю читти гул.
Гулнинг попуги яхши,
Ҳа-ю читти гул.
Ўйнаётган қизчанинг,
Ҳа-ю читти гул.
Ҳайдар кокили яхши
Ҳа-ю читтигул
Читтигул-а читти гул
Ҳа-ю читти гул

Ҳа қўзи, қўзи.

Ҳа қўзи, қўзи, қўзи,
Енглари йўрмадўзи.
Енгларини олдилар-а,
Сандикчага солдилар-а,
Сандикчани бир тепдим-а,
Нукра бодом сочилди-я,
Нукра бодом тергунча-я,
Қанотларим қайрилди-я
Ҳа қўзи, қўзи, қўзи,
Енглари йўрмадўзи.

Ҳа дурси-дурси.
(Эркаланма қўшиқлар туркумидан)
Нақорот.
Ҳа дўрса, дўрса, дўрса,

Отаси бозорга борса.
 Сабзи, пиёз келтирса,
 Онаси пазанда бўлса.
 Ҳа дўрса, дўрса, дўрса.
 Отаси бозорга борса.
 Ширмойи нон келтирса,
 Боласи хўранда бўлса.
 Ҳа дўрса, дўрса, дўрса.
 Отаси бозорга борса.
 Қанду-асал келтирса,
 Акаси хўранда бўлса.
 Ҳа дўрса, дўрса, дўрса.
 Отаси бозорга борса,
 Данақшўрак келтирса,
 Боласи хўранда бўлса.
 Ҳа дўрса, дўрса, дўрса.
 Отаси бозорга борса.
 (Қувноқроқ оҳангда.)
 Якка:- Сабзи, пиёз келтирса,
 Ҳамма:-Ҳа дўрса, дўрса, дўрса.
 Якка:- Ширмойи нон келтирса,
 Ҳамма:-Ҳа дўрса, дўрса, дўрса.
 Якка:- Қанду-асал келтирса.
 Ҳамма:-Ҳа дўрса, дўрса, дўрса,
 Якка:- Данақшўрак келтирса.
 Ҳамма:-Ҳа дўрса, дўрса, дўрса.
 Ҳа дўрса, дўрса, дўрса.
 Отаси бозорга борса.

Яллолашайлик.

Р.Авезов шеъри (Тошкент-Фарғона маҳаллий услуби)

Нақорот.

Яллама-ёрим яллола, яллолашайлик.
 Учтами-тўртта бир бўлиб, хандонлашайлик.
 Келди баҳор жўралар, ўлкам яшнади бу кун.
 Хандон отиб йигит-қизлар, хурсандлашайлик.

Нақорот.

Жамалагин тортмангиз, қизлар хафа бўлмасин.
 Нохуш сўзлар айтмангиз, кўнгли ғамга тўлмасин.

Нақорот.

Келинг қизлар, қалбимиз нурга тўлсин, ўйнайлик,
 Кошонамиз-уйимиз гулга тўлсин, куйлайлик.
 Нақорот.

Мехр- вафо андиша шиоримиз-ваъдамиз.
Қўлни қўлга берайлик гуллолашайлик.
Накорот.

Фойдаланишга тавсия этиладиган адабиётлар:

1. “Таълим тўғрисида”ги Қонун.
2. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури.
3. И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият енгилмас куч” асари.
4. Халқ таълими вазирлигининг 2011 йил 31 мартдаги 69-сонли буйруғи билан тасдиқланган “Мактабдан ташқари таълимга қўйиладиган Давлат талаблари.
5. М.Дадабоев “Оҳангларда қалб садоси” Наманган ш. Наманган нашриёти 2002
6. О.Иброҳимов ва бошқ. Мусиқа 4- синф. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т; 2003 й
7. М.Олимов. кўшиқ айтайлик. Андижон. 1997 й
8. Х.Нурматов ва бошқалар. Мусиқа алибоси. 1- синф Т; Ўқитувчи 1998 й
9. Қ.Усмонов Якка мусиқа дарслиги. “Фан” нашриёти 1998 й
13. М.Дадабоев “Хур юртимни куйлайман” номли наشري
14. Ўзбекистон- ватаним маним. 3- китоб.
15. М.Дадабоев. Куйланг булбуллар. Наманган 1998 йил
16. Ўзбек халқ мусиқаси 1- том. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Ю. Ражабий. Ўзбекистон Давлат нашриёти, 1955 й
17. Ўзбек халқ мусиқаси 3- том. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Ю. Ражабий. Ўзбекистон Давлат нашриёти, 1955 й
18. Т.Жалилов. танланган асарлар. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т.:1968 йил.
19. Кўшиқ бизнинг дўстимиз. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т:1989 йил.
20. М.Насимов. Дилбарим. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т.:1971 йил.
21. Ўзбекистон кўшиқлари. Киев 1972 йил.
22. Мақом ансамбли. О.Иброҳимов. Т: 1993 (Умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларнинг тўғарак раҳбари учун дастур)
23. Фольклор ансамбли. Ф.Хидиров. (Умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларнинг тўғарак раҳбари учун дастур).
24. Ўзбек халқ чолғу асбоблари оркестрлари. Т: 1982 й (Умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларнинг тўғарак раҳбари учун дастур)
25. Хор. Умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларнинг тўғарак раҳбари учун дастур Т.: 1982 й.
26. Мактабдан ташқари муассасалар учун ашула ва рақс тўғарак дастури. Й.Ботиров. Тошкент 2004 й
27. Умумий ўрта таълим мактабларида “Ашула ва рақс” тўғараклари учун дастур. Й.Ботиров. Тошкент: 2008
28. Каримова Розия “Фарғона рақс” Тошкент, 1976 йил, Ўзбекистон адабиёти ва санъати
29. Каримова Розия “Бухоро рақси” Тошкент, 1977 йил, Ўзбекистон адабиёти ва санъати

Электрон манбалар:

1. “Ziynet”.uz.
2. Barkamol.uz

Фольклор доирачилар тўғараги.

Кириш.

Сизга тавсия қилинаётган фольклор доирачилар тўғараги дастури муаллифнинг кўп йиллик амалий иш тажрибаси асосида яратилган. Дастурда асосан машғулотлар мавзуларининг қай тарзда фаолиятга табиқ этилиш тизими берилган. Иш жараёнида қўлланилаётган тўгарак раҳбарлари назарий ва амалий машғулотларнинг бир-бири билан боғлиқлигини эътиборга олиб, ўз иш фаолиятларида қўллашлари мақсадга мувофиқ.

Ўзбек халқининг сеvimли миллий асбобларидан бири бўлмиш доирасиз миллатимизнинг ҳеч бир тўй, тантана, байрамини тасаввур қилиб бўлмайди.

Доира марказий осие ҳудудида 2000 йил аввал пайдо бўлган бўлиб, у динамик, тембр ва ритмик имкониятларнинг мутлоқ эгасидир.

Доира миллий чолғу асбоблари туркумига кириб, “дул”, “чилдирма”, “ноғора”, “қайроқ”, “сафоил”, “резноғора” номлари билан ҳам халқ орасида машҳурдир. У аниқ бир баланд товушга эга бўлмаса ҳам, хилма-хил овоз, сас, темп ва динамик имкониятларга эгадир.

Ўзбек хонадонининг ҳар бир фарзанди доирани севиб чалишга ҳаракат қилади. Республикамизда доира ритмик усулларини дунёга машҳур қилишда ўз ҳиссасини қўшган Уста Олим Комиловнинг бой мероси авлодлар учун катта мактаб вазифасини ўтмоқда. Тўйчи Иноғомов, Ғофур Азимов, Раҳим Исоҳўжаев, Авнер Бароев, Дадахўжа Соттихўжаев каби машҳур доирачилар устанинг анъаналарини давом эттирганлар.

Уларнинг етук шогирдлари ҳам ўз навбатида бугунги кунда янги авлодга доира чалиш сирларини ўргатиш билан бир қаторда уларни юксак савияли, нафосатли қилиб тарбиялаш, дунёқарашини бойитишда ҳизмат қилишмоқда. Ўқувчи-ёшларни миллий халқ санъатидан билим олишлари учун республикамиз туман, шаҳарларидаги мактаблар, ижодиёт марказларида доира тўгараклари ташкил этилган.

Доира тўгаракларига ўқувчиларни қабул қилиш ишига ниҳоятда эътибор билан қараш лозим. Мусиқавий хотира, эшитиш ва қайтариш, усул эшитиш қобилияти мустаҳкам бўлган ўқувчилар тўгаракка жалб этиладилар. Машғулотнинг биринчи кунидан бошлаб ҳар бир ўқувчи ўзининг шахсий доирасига эга бўлиши шарт.

Доира ёғоч гардишдан иборат бўлиб, бир томонига таранг тери қопланган, унинг ички томонига металл халқачалар “шинғироқлар” ўрнатилган. Доира гардиши одатда тут, ёнғоқ, тоқ пояси ёки заранг дарахтидан ишланиб, гардишининг диаметри тахминан 38 смдан 41 смгача, қалинлиги эса 5-6 см бўлади. Парда мембранаси эса от, бузоқ, эчки терисининг тўш қисмидан баъзи ҳолларда эса балиқ терисидан тайёрланади.

Мембрана гардишига махсус елим билан ёпиштирилади. Ички томонидан эса 50-70 тагача (бу гардиш диаметрига боғлиқ) металл халқачалар “шинғироқлар” ўрнатилади, улар доира силкитилганда ёқимли шинғироқ товуш чиқаради. Доира бир хил тембрли усул билан чегараланувчи бошқа уриб чалинувчи чолғу асбобларидан арқли ўлароқ, кўп миқдордаги тембр воситаларига эга.

Доира мусиқаси илгари нота ёзувига эга бўлмаган., шу сабабли оғзаки равишда авлоддан-авлодга ўтиб келган.

Ритмика ҳақидаги таълимот ва унинг бир қисми бўлган ритмик фигурациялар “усуллар” ҳақидаги таълимот Марказий Осиёнинг атоқли олмилари музика бўйича кўпгина трактатларда катта ўрин тутди (масалан, Абдурахмон Жомийнинг “Музика ҳақидаги трактата” ва XVIIIасрдаги Бухоролик музикачи Дарвеш Алининг асарлари).

Ўзбек халқ чолғу асбоблари орасида уриб чалинадиган асбоблар гуруҳи куйнинг хос ритм қаторини ташкил этиб, алоҳида ўрин эгаллайди. Жуда кўп халқларда халқ куйлари уриб чалинадиган асбобларнинг ритмлари асосида ижро этилади.

Уриб чалинадиган асбоблардан энг кўп тарқалган доирадир. Доира аниқ бир баланд товуш чиқармайди. Мусиқий қатор тембрли оҳангдорлигининг, ритмик- динамик оннинг бутун хилма-хиллиги икки қўлнинг зарби ва ҳамма бармоқлар иштирокида таъминланади. Доира садолари ўзига хс характерга эга, у якка ижро этилганда, рақс жўрлигида яхши қабул қилинади, шар куйларини ўзига хос калоритини таъкидлаб ўтади.

Машғулотлар мавзулари:

Кириш. Тўғарак аъзоларига доира тўғарагининг мақсад ва вазифалари ҳақида тушунча берилади.

Тўғарак аъзолари техника хавфсизлиги қоидалари билан таништирилади.

Тўғарак аъзолари доира тарихи билан таништирилади.

Доира ва унинг тасвири ҳақидаги маълумотлар 10 асрдан бошлаб адабий манбааларда учрайди. Дастлабки доира тасвирига кўра шакли жиҳатидан тоғли тожикларнинг доирасига гардишидаги тешикчаларига ликопчасимон “шинғироқлар” ўрнатилган “даф”га анча яқин туради. Аммо бу эски чолғу асбоблари замонавий асбобларга нисбатан анча кичик эди.

Ритмика ҳақидаги таълимот ва унинг бир қисми бўлган ритмик фигурациялар- “усуллар” ҳақидаги таълимот Марказий осийнинг атоқли олимлари музика бўйича ёзган кўпгина трактатларда катта ўрин тутди. (масалан, Абдурахмон Жомийнинг “Музика ҳақидаги трактата” ва XVII асрдаги Бухоролик музикачи Дарвеш Алининг асарлари).

Доиравий музикани қайд қилиш билан ўтган асрнинг 80-йилларида ҳарбий капелмейстер А.Ф.Эйхгорн, 20-30 йилларда музика санъатининг кўзга кўринган вакилларида Б.М.Беляев, В.А Успенский, Н.Н. Мироновлар шуғулланганлар, улар ўз қайдларида асосан ритмик томонни акс эттирганлар.

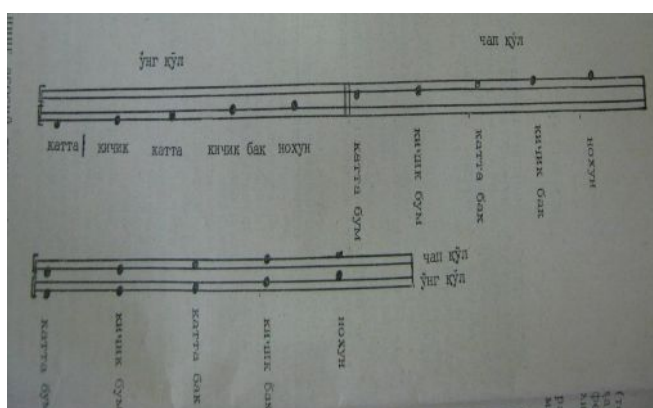
Доира мусиқасининг тўлиқ ишланган тембрининг бой рангли томонларини очиб берган система Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат арбоби, профессор А.И Петросянц системасидир. Бу система Ўзбекистон замонавий мусиқа амалиётидан мустаҳкам ўрин эгаллаган.

Доиранинг тузилиши

Доира ёғоч гардишдан иборат бўлиб, бир томонига таранг тери копланган, унинг ички томонига металл халқачалар “шинғироқлар” ўрнатилган. Доира гардиши одатда тут, ёнғоқ, тоқ пояси ёки заранг

дарахтидан ишланиб, гардишининг диаметри тахминан 38 смдан

41 смгача, қалинлиги эса 5-6 см бўлади. Парда мембранаси эса от, бузоқ, эчки терисининг тўш қисмидан баъзи ҳолларда эса балиқ терисидан тайёрланади.

Мембрана гардишига махсус елим билан ёпиштирилади. Ички томонидан эса 50-70 тагача (бу гардиш диметрига боғлиқ) металл халқачалар “шинғироқлар” ўрнатилади, улар доира силкитилганда ёқимли шинғироқ товуш чиқаради.

Доирани чалиш қоидалари.

Доира ижрочиси авваламбор ижро вақтида қўл, оёқ ва гавдани тўғри тутишга алоҳида эътибор бериши зарур.

Доира ижрочиси ижро вақтида қўл, оёқ гавдани тўғри тутишга алоҳида эътибор бериши зарур. Елкаларини тўғри тутган ҳолда суянчиққа суянмасдан стул четига яқинроқ ўтириш керак. Иккала қўл тирсаклари ҳам гавдага тегиб турмаслиги мақсадга мувоиқдир. Тирсаклар бироз кўтарилиб туриши, оёқлар эса полга тиралиб турилиши керак. Ўнг оёқ чап оёққа параллел бўлган ҳолда 10-15 см орқароқда туради. Асосий оғирлик ўнг оёққа тушади. Тик туриб доира чалаётганда ҳам худди шундай қилинади.

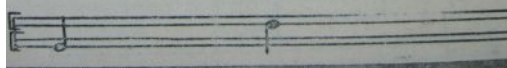
Доирада товуш ҳосил қилиш

Доирада очик товуш чиқариш учун мембранага (териға) тўғри уриш керак. Иккала қўл бармоқлари ҳам бир хил ҳаракат қилгани маъқул. Товуш эффектини чиқаришда иккала қўл ва бармоқлар бир хил хизмат қилади.

2-расм. Ўнг қўл учун кичик бум
Кичик бум

3-расм. Ўнг қўл учун катта бак
Катта бак

Доира ижро этиш техникасида товуш чиқариш ҳаракатлари билан боғлиқ бир неча асосий усуллар мавжуд бўлиб, булар нота ёзувида ифодаланади.

Ўнг қўл учун мўлжалланган “кичик бум” ўрта бармоқни сал букиб урилади. Бунда аста данғиллаган товуш чиқади. Ўнг қўл билан ижро этиладиган ҳамма ҳолатларда бош бармоқ катта бум учун кўрсатилган вазиятда бўлади.

“Катта бак”-доиранинг чеккасига кафт билан ҳамда мембранининг ўртасига бармоқларни керган ҳолад уриб ижро этилади. Бош бармоқ гардиш ўртасига боғич билан мустаҳкамланади. Кучли данғиллаган янгроқ товуш чиқади. Ўнг қўл учун мўлжалланган кичик бак мембрананинг чети-гардишига яқин ерига тўртинчи бармоқни кескин уриб ижро этилади. Бошқа бармоқлар керилган ҳолатда бўлиб, мембранага тегмайди.

Ўнг қўл учун мўлжалланган катта бум бармоқлар (4 бармоқ)ни зич жуфтланган ҳолда мембранага уриб ижро этилади. Бош бармоққа кийгизилган тасма доира гардиш ўртасига зич тегиб туриши лозим. Бунда товуш бармоқларнинг кескин ҳаракати билан чиқарилади. Баланд, бўғиқ товуш чиқади.

Нохун жимжилоқни тўртинчи бармоқ устидан сирғалтириб доиранинг чеккасига чертгандай уриб ижро этилади. Қўл бармоқлари ҳаракатга келмайди. Аниқ жаранглаган кескин товуш чиқади.

Чап қўл учун мўлжалланган катта бумда доира, тиззалар орасига олиб чалинади. Бунинг учун чап қўлни доира тутишдан озод қилинади. Бармоқлар жуфтланган ҳолда юқоридан пастга қараб урилади. Товушлар ўнг қўл билан ижро этиладиган катта бумдагидан фарк қилмайди.

Чап қўл учун мўлжалланган кичик бум ҳам худди ўнг қўлдагидек ўрта бармоқни сал буккан ҳолда аста уриб ижро этилади. Бу ҳолда ҳам доира икки тизза орасида тутилади. Данғиллаган бўғиқ овоз чиқади.

Ўзбек куйларини ижро этишда чап қўл учун мўлжалланган акатта ва кичик бум жуда кам ишлатилади.

Чап қўл учун мўлжалланган катта бак доиранинг ап қўл кафтида тутилган ҳолатда ижро этилади. Бош бармоқ гардишни, ички томондан кафтга қисиб туради. Қолган тўрт бармоқ эса кечкин ҳаракатлар билан мембранага пастдан юқорига қараб урилади. Товуш худди ўнг қўлдагига ўхшаш янғроқ, кучли бўлади.

Чап қўл учун мўлжалланган кичик бак ҳам худди ўнг қўлдагидек тўртинчи бармоқнинг учи билан панжанинг кекин ҳаракати орқали мембрананинг четига уриб ижро этилади. Товуш янғроқ, жаранглаган бўлади. Бош бармоқ гардишини ички томонидан тутиб туради.

Нохун чап қўл орқали ижро этилганда ҳам ўнг қўлдаги ҳолатни такрорлайди-жимжилоқ номсиз бармоқ устидан сирғалиб мембрананинг гардишга яқин қисмига урилади. Жаранглаган, кескин товуш чиқади. Одатда товуш ўнг қўлда ижро этилгандагидан кучлироқ бўлади. Лекин ижрочи товушни иккала қўл билан ижро этилгандаги бир хиллигига эришиш керак.

Машқларни бажариш усуллари.

Машқнинг бошланғич қисми фақат ўнг қўл учун, давоми эса ўнг ва чап қўллар учун ёзилганлиги сабабли, товушларнинг оҳанги бир хиллигига эътибор бериш керак. Бу чап қўл билан ижро этиладиган “катта бак”ка тегишлидир. Товушларнинг метро-ритмик тўғри, алмашилиб аниқ товуш чиқаришига ва “бак”нинг ўнг вачап қўллари билан аниқ такрорланишига аҳамият бериш керак.

Машқ бошланишида “форшлаг”да ва уни эсга тушириш қондаси тушунтирилади. Чап қўл билан ижро этилгандаги форшлаг “бак” ўнг қўлда ижро этилган “бак”дегандек жаранглаши керак.

Педогог мураккаб ритм- “триол” ҳақида маълумот бергандан сўнг “бак” ва “бум” ларнинг аниқ ижро этилишини кузатиб туради.

Доира нота тизимида ишлатиладиган белгилар.

(+)-бу белги иккала қўлнинг 4-бармоғига “НОХУН” тақиб чалишни билдиради. Бу белги асар бошида қўйилади.

(х)-кўпайтирув белгиси доира халқаларини силқитиб чалишни билдиради.

(.)-нуқта белги доира терисининг ўртаси ёки четига тирноқ билан чертиб чалишни билдиради.

(!)-“Пона” белгиси бош бармоқдан тўртинчи бармоқни сирғантириб дира терисига чертиб чалишни билдиради.

(-)-“Илон изи” белгиси бош бармоқни (учи билан) доира гардиши бўйлаб сирғантириб, диррилатиб чалишни билдиради.

(*)- “Юлдузча” белгиси қўйилганда доира терисидан қўл узилмайди.

() –“П” стрелка белгиси шарқ куйларида ишлатилиб, доирани тизза орасига олиб чалишни билдиради. Белги асар бошига қўйилади.

(?)-Ирмоқ белгиси кўпроқ шарқ куйларида ишлатилиб, қарсак чалишни билдиради.

Усто Олим дарслиги усуллари.

Бу машғулотда қўш-қарс усулининг биринчи ва иккинчи қисмлари ўргатилади. Бу усул доира учун мўлжалланган усулларнинг жамини ўз ичига олади. Усулларни ўзлаштирилган тўғарак аъзолари доира санъатини мукамал эгалаб, жўр бўловчи сифатида ўз фаолияти олиб бориши мумкун.

Шунингдек биринчи ўқув йилида машғулотларда Андижонча, Қўқонча, Сарбоз усуллари ҳам ўргатилади.

Оддий усуллардан мураккаб усулларга ўтиш

Оддий Андижон полкаси, Қўқонча, Сарбоз усулларини чуқур ўзлаштирган тўғарак аъзоларининг маҳоратларини кўриб чиқилгандан сўнггина, мураккаб бўлган усулларни ўргатишга ўтиш, мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Жўр бўлувчилик қоидалари устида ишлаш.

Бу бўлимда раҳбар ўз олдига жўр бўлувчилик мутахассисини тайёрлашни мақсад қилиб қўйиши мумкин.

Шунинг учун қобилияти бўлган жўр бўлувчилик гуруҳини тузиб, келгусида уларни мутахассис жўр бўлувчи бўлиб етишишига имконият яратади.

Бунинг учун раҳбар йил давомида шу болаларни эшитиш қобилияти, ритм сезиш қобилиятини, эслаб қолиш қобилиятларини (рақс дарсларида) ривожлантириб боради. Бундан ташқари уларни амалий

дарсларда малакаларини ошириш учун чолғу дасталарида ҳамда рақс тўғаракларида жўр бўлиб чалишлари мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ижрочилик маҳорати устида ишлаш

Бу бўлимда даста раҳбари кўпроқ иқтидорли болалар билан ишлаб, улар билан машғулотни яқка тарзда олиб бориш орқали янада кўпроқ натижага эришади. Амалий иш услуби устида ишлаш маҳоратини юксалишига яқиндан ёрдам беради.

Истеъдодли тўғарак аъзоларидан концерт гуруҳи тузилиб, улар учун алоҳида дастур ёзилади ва шу мураккаб дастур асосида иш олиб борилади. Натижада ижрочилик маҳорати янада юксалади ва мукаммаллашади.

Усуллар усида ишлаш.

Тўғарак аъзоларига доирада терма усуллар, “Тантана”, “Сарбоз”, “Олтин кўл”, “Шодлик”, “Қўш-қарс” нинг 1-2 қисмлари устида ишлаш юзасидан назарий ва амалий билим ва кўникмалар берилади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Ўқувчилар саройларида, ижодиёт марказларидаги доира тўғараклари раҳбарлари учун тавсиялар: Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Э.Исламовнинг муаллифлик дастури.
2. Доира синфи бўйича хрестоматия. Тошкент-1989 й
Керакли жиҳозлар: Доира, ноталар пулти

Фольклор рақс” тўгараги

Кириш

Бугунги ўзлигимизни англаш ўз тақдиримиз ва вазифаларимиз истиқболини яратиш имкониятига эга бўлган мустақил юрт миллий маданиятининг ўзига хослигини тиклаш, бугунги кунда ўқувчи ёшларни муסיқий дид ва тафаккурини шакллантириш ҳамда ижодий тарбиялаш, каол топтириш ҳамда ҳозирги давр маданий ҳаётимизнинг тўлароқ идрок этиши учун энг кулай ва энг тўғри йўл ўқув жараёнини тўғри ташкил этишдир.

Миллий чолғу созларимиз ҳамда ансамбл жамосини бадий санъатнинг бир тури сифатида, ёш авлодга муסיқа сабоғини бериш ва эстетик руҳда тарбиялашда катта имкониятга эгадир. Шунинг учун мактабдан ташқари таълим муассасаларида сўнгги йилларда миллий санъатимизга хос бадий тўғараклар ташкил этиш ва уларнинг сонини кескин кўпайтиришга борасида бир қанча ибратли ишларни амалга оширмоқда.

Ўқувчи ёшларни муסיқий таълим тарбиясини ривожлантиришда ашула ва рақс тўғаракларининг ўрни муҳимдир. Барча қизиқувчи ўқувчи ёшлар учун муҳим машғулотлардан бири ҳисобланади. Ўқувчилар рақс ижрочилиги тўғарагида рақс санъатида фаол иштирок этадилар. Бундай имконият уларда муסיқа санъатига ҳавас ва қизиқишларини, муסיқий дид ва тафаккурларини бойитади, муסיқа санъатига муҳаббат ҳиссини уйғотади. Шунингдек, рақс ансамблини ташкил этишда 30 – 35 нафар тўғарак аъзоларидан иборат бўлиши мумкин.

Машғулотлар окустикали, ташқаридан товушлар ҳалақит бермайдиган тоза ва ёруғ, кенг хоналарда олиб борилиши зарур.

Ансамбл машғулотлари ўтказиладиган хонада ансамбл иштирокчилари учун ўриндиқларни ярим доира шаклида жойлаштириш мақсадга мувофиқдир. Рақс ансамбли бўлганлиги сабабли тўғарак учун ажратилган хонада оммавий рақс машғулотларини олиб бориш учун ҳам шароит бўлиши лозим. Бундан ташқари машғулотларни олиб бориш учун кўргазмали куроллар, чолғу созлари, плакатлар хонанда ва созандалар фаолиятларини ифодаловчи суратлар, плакатлар хонадан ўрин олиши керак. Ансамблнинг ижлдий ўсишида унинг ижро билан чиқиши катта аҳамиятга эга. Бундай чиқишлар (концерт бериш) ўқувчи ёшларнинг фаоллигини оширади, жамоанинг бажараётган иши натижаси сифатида рағбатлантирилади, муҳим ахлоқий хусусиятларини шакллантиради.

Фақат жамоа раҳбари меъёрни тўғри аниқлаши, педогог сифатида тўғри позицияда бўла олиши алоҳида аҳамиятга эга. Ўқув йилининг охирида ҳар бир жамоа қаторида рақс ансамбли ҳам ҳисобот дастури тайёрлайди. Дастур ижро учун қийин бўлмаган асарлар сараланиши лозим.

Асосий диққат эътибор ҳар бир ижро этиладиган асарни бадий жиҳатдан таъсирчан бўлишига қаратилади.

Ансамблнинг иш режаси ансамбл фаолиятининг зарур ва масъулиятли қисмидир.

Дастурга таянган ҳолда жамоа раҳбари тўғарак фаолиятининг барча муҳим турларини, қилинадиган ишларини, ансамблнинг ташкилий ва тарбиявий ишларини ҳам жамоанинг йиллик иш режасига киритади.

Тўғарак аъзоларининг овозларини мунтазам текшириб бориш уларнинг ашула айтиш қобилиятларини ўстириш, овозларни қай даражада шаклланиб боришини назорат қилиш самарали воситадир. У ҳолда тўғарак аъзолари қуйидаги ҳислатларга қараб тақсимланади: ёшига, маҳоратига, индивидуал хусусиятлари ва ҳоказолар.

Маълумки, рақс малакаси аста-секинлик билан ривожланувчи жараёндир. Бунинг учун репертуарлар устида ишлаш орқали машғулотларни тўғарак аъзоларининг ижро маҳоратларини ошириши лозим.

Рақс маҳоратининг биринчи шарти эмоционал-эстетик жиҳатдан ансамблни созлашдир, бу дегани рақс ансамбли учун тўғарак раҳбари эркинлик ҳамда атрофлича шароит яратиши ансамблга ижодий тус бериш, тўғарак аъзоларида қизиқиш ҳис ўйғотиш, санъатга меҳр қўйиш, улардаги фаолликни ошириш, ўзида ишчанлик кайфиятини ҳосил қилишдир. Шу кайфиятни машғулот давомида сақлаб қолиш энг муҳимдир. Тўғарак аъзолари қаерда ва қандай ҳолатда (ўтирибми, турибми) ижро этишларидан қатъий назар, рақс қоидаларига амал қилишлари лозим.

Репертуар танланганда талаб, шароит ва вазият хилма-хиллигини ҳисобга олиш зарур. Бунда энг аввало, таълимнинг мақсад ва вазифаларидан, мусиқа ва матннинг бадиийлиги, уларнинг ғоявий-ахлоқий қиймати келажакдаги аҳамиятидан келиб чиқилади. Юқоридагиларнинг барчаси ансамбл иштирокчиларининг қизиқишлари, ҳар бир тўғарак аъзосининг индивидуал хусусиятлари ва бошқа кўп томонларига асосланиб белгиланади. Репертуар одатда халқ кўшиқларидан, ўзбек бастакорлари, мумтоз мусиқий асарларидан шу билан жаҳон мусиқий дурдоналари намуналаридан танланиши лозим.

Дастурда кўрсатилган миллий, турли давр ва турли жанрларда ёзилган мусиқий асарларнинг пропорционал ҳолда берилиши принципитал аҳамиятга эга.

Бошланғич босқичда кўпроқ халқ кўшиқларига аҳамият бериш мақсадга мувофиқдир. Чунки уни ижро этишда ансамбл иштирокчилари ўзларига яқин бўлган оҳанг, ритмлар, интонациялари орқали муносабатда бўладилар. Аммо мусиқий тафаккурда фаолиятсизликка йўл қўймаслик лозим, шунинг учун бир асар устида узоқ вақт тўхталиб қолмаслик лозим. Ансамбл қатнашувчилари янги ва енгил асарлар билан танишиш имкониятларига эга бўлишлари лозим.

Рақс ансамблини ташкил этиш асослари

Рақс ансамблини ташкил этиш асосан истеъдодли тўғарак аъзолари орасидан, яъни, рақс малакаларини эгаллаган иштирокчилардан саралаб олиш тавсия этилади

Рақс ансамбли билан ишлаш асосан икки хил йўналишда якка ва умумий жамоа билан ишлаш асосида ташкил этилади.

Якка тартибда машғулоти олиб борилганда ҳар бир тўғарак аъзоси билан алоҳида машғулоти ўтказилиб, зарурий амалий ижро малакаларини ҳосил этишга, педагогик репертуарини мустаҳкамлашга, музикавий саводини мустаҳкамлашга, шунингдек музикавий саводини шакллантиришга ҳам имкон яратилади. Умумий жамоа билан олиб борилганда машғулотлар асосан анъанавий рақс услубида амалий кўрсатмалар орқали ўтказилса мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, машҳур хонандалар, атоқли санъаткорлар ижросидаги қўшиқларни магнит тасмаларида эшиттирилиши ҳам мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. М.Дадабоев “Оҳангларда қалб садоси” Наманган ш. Наманган нашриёти 2002
2. О.Иброҳимов ва бошқ. Мусиқа 4- синф. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т; 2003 й
3. Х.Нурматов ва бошқалар. Мусиқа 3- синф
4. Х.Нурматов ва бошқалар. Мусиқа 2- синф
5. М.Олимов. қўшиқ айтайлик. Андижон. 1997 й
6. Х.Нурматов ва бошқалар. Мусиқа алибоси. 1- синф Т; Ўқитувчи 1998 й
7. Қ.Усмонов Якка мусиқа дарслиги. “Фан” нашриёти 1998 й
8. М.Дадабоев “Хур юртимни куйлайман” номли наشري
9. Ўзбекистон- ватаним маним. 3- китоб.
10. М.Дадабоев. Куйланг булбуллар. Наманган 1998 йил
11. Ўзбек халқ мусиқаси 1- том. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Ю. Ражабий. Ўзбекистон Давлат нашриёти, 1955 й
12. Ўзбек халқ мусиқаси 3- том. Тўпловчи ва нашрга тайёрловчи Ю. Ражабий. Ўзбекистон Давлат нашриёти, 1955 й
13. Т.Жалилов. танланган асарлар. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т.:1968 йил.
14. Қўшиқ бизнинг дўстимиз. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т.:1989 йил.
15. М.Насимов. Дилбарим. Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Т.:1971 йил.
16. Ўзбекистон қўшиқлари. Киев 1972 йил.
17. Мақом ансамбли. Тузувчи О.Иброҳимов. Т: 1993 (Умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларнинг тўғарак раҳбари учун дастур)
18. Фольклор ансамбли. Тузувчи Ф.Хидиров. (Умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларнинг тўғарак раҳбари учун дастур).
19. Ўзбек халқ чолғу асбоблари оркестрлари.Т.: 1982 й (Умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларнинг тўғарак раҳбари учун дастур)
20. Хор. Умумтаълим мактаблари ва мактабдан ташқари муассасаларнинг тўғарак раҳбари учун дастур Т.: 1982 й.
21. Мактабдан ташқари муассасалар учун ашула ва рақс тўғарак дастури. Й.Ботиров. Тошкент 2004 й
22. Умумий ўрта таълим мактабларида “Ашула ва рақс” тўғараклари учун дастур. Й.Ботиров. Тошкент.:2008